

УДК 821.161.2:316.485.26»2022»
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-14>

ЗАМОВЛЯННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ЧАСІВ ГЕНОЦИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Поліщук О. Б.

*кандидат філологічних наук, учений секретар
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0621-9321
olena.polishchuk.37@gmail.com*

Ключові слова: Україна, війна, замовляння, колискова, відьма, прокляття, ворог.

У статті розглянуто поетичні твори – «замовляння ворога», «колискові для ворога», а також окремі роботи сучасних художників, що у них українські митці відреагували на повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Здійснено спробу охарактеризувати мовну та образну специфіку, зокрема символіку, а також з'ясувати практичну та художню функції новітніх замовляльно-закликальних текстів.

Авторка статті звертає увагу на мистецькі твори (поезії, музичні композиції та інші), які здобувають особливу популярність на самих початках повномасштабної війни Росії проти України. Розвідка прояснює природу цієї масової популярності, випрозорює терапевтичну роль сучасного мистецтва війни. У статті доведено, що твори нового мистецтва протистояння відіграють важливу функцію психологічної підтримки з перших тижнів повномасштабного вторгнення.

У роботі приділено увагу поезії Людмили Горової «Сію тобі в очі, сію проти ночі...» (поетичний твір; музична композиція у виконанні гурту «Angy Kreйда»), поезіям Наталки Маринчак (замовляння, колискові), мистецьким роботам українських художників Костянтина Зоркіна (скульптура, інсталяція), Максима Паленка (малюнок, карикатура) та ін. Доведено, що символіка сучасних поезій – замовлянь, колискових для ворога (жанрово близьких між собою) виростає на простій, відкритій фольклорній образності, народнопоетичній символіці. У аналізованих текстах спостережено чітку поляризацію, кардинальне протиставлення українського та російського як відповідно: добра/зла, світла/темряви, життя/смерті. У студії приділено увагу образу відьми, доведено його синонімічний зв'язок із життєствердними образами жінки-захисниці, українки-матері, підкреслено непов'язаність із семантикою образу відьми-руйнівниці, закоріненим у низьку народну демонологію. У статті спостережено зокрема прагматичну функцію сучасного терапевтичного мистецького слова як дії, що у ній відлунує первісна, праісторична функція ритуалу.

INCANTATION OF THE ENEMY IN UKRAINIAN ART DURING THE GENOCIDAL WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE

Polishchuk O. B.

Candidate of Philological Sciences, Scientific Secretary

Taras Shevchenko Institute of Literature

of National Academy of Sciences of Ukraine

Mykhailo Hrushevskiyi str., 4, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-0621-9321

olena.polishchuk.37@gmail.com

Key words: *Ukraine, war, incantation, lullaby, witch, curse, enemy.*

The article examines specific pieces of poetry – “incantation of the enemy”, “lullabies for the enemy”, as well as particular artworks by contemporary artists, in which Ukrainian author respond to the full-scale invasion of the Russian aggressor in Ukraine. An attempt was made to characterise the poetics, in particular symbolism, as well as to reveal practical and artistic functions of the contemporary incantatory texts.

The author of the article focuses on the works (poetry, musical compositions, etc.) that have been gaining especial popularity since the very beginning of Russia’s full-scale war against Ukraine. The research clarifies the nature of such mass popularity and reveals the therapeutic role of contemporary wartime creativity. The article proves that works of the new confrontation art have been fulfilling the important function of psychological support since the first weeks of the full-scale invasion.

The attention is dedicated to Lyudmila Horova’s work “Sowing in your eyes, sowing against the night” (a piece of poetry; a musical composition performed by the band “Angy Kreyda”), Natalia Marynychak’s poetry (incantations, lullabies), art works by Ukrainian artists Kostyantyn Zorkin (sculpture, installation) and Maksym Palenko (visual artworks: painting, caricature).

It is demonstrated that the symbolism of contemporary zamovliannia-poetry (poetic incantations) and lullabies for the enemy, which are two similar genres, stems from simple and transparent folklore imagery, from Ukrainian folklore symbolism. The analysed texts reveal clear and polar opposition of Ukrainian and Russian as, respectively, good/evil, light/darkness, life/death. The article looks into the image of the witch, proving its connection with the life-affirming images of the woman-defender, Ukrainian mother. At the same time, this image is not related with the one of the witch-destroyer, rooted in folk demonology.

It is stated in the article that contemporary poetry of spell and incantation features “formulaic structure” that contains the same elements as in ancient folk genres of spells and curses. The latest “incantations of the enemy”, “lullabies for the enemy” are characterised by wishes and comparisons, appeals or requests (either to the forces of nature or to certain supernatural power). Almost all of them contain a significant final element – a “closure” phrase, or, as in the case of works of sculpture and visual texts, – an image of “closure”.

The study highlights that the incantatory texts of contemporary confrontation art – therapeutic, curative – are an echo of primitive ritual practices of protecting the psyche from destructive evil. Similar to the ancient formulaic structures of incantations, today’s spontaneous texts, which appeared in the extreme conditions of shock and threat, are distinguished by their simplicity. Based on cultural archetypes and folklore symbolism, contemporary spells, lullabies, curses of the enemy are aimed at a symbolic action – the destruction of the foe. The newest “protective” texts internalise deep archaic belief in the power of the word. Similar to the ritual and practical actions of our ancestors, who did not “negotiate” with the plague, but destroyed and burned it, today’s “lullabies for the enemy”, “incantations of the enemy” call to clearly name, counteract / destroy the disease: the ulcer, the plague, the cancer which Putin’s Russia has become for the whole world.

Постановка проблеми. Перші місяці повномасштабного вторгнення Росії в Україну стали для українського суспільства за силою горя, болю, втрат психологічно найважчими. Після звільнення Київщини почали виходити на яв злодіяння росіян, вчинені у Бучі, Ірпені, інших численних містах і селах. Факти катувань висвітлювалися очевидцями, оприлюднювалися у репортажах українських фотокореспондентів, журналістів. Реакції у соцмережах посвідчили загальний суспільний шок і межове заціпеніння українців: горе не дозволяло дихати, неможливо було навіть плакати чи проговорити свій біль, гнів, було замало всіх відомих досі слів, аби передати свої почуття.

На цій хвилі з'явилися тексти нового мистецтва протистояння, які відіграють важливу функцію психологічної підтримки з перших тижнів повномасштабного вторгнення. У лаконічних, містких, влучно-образних інтернет-мемах, гаслах, слоганах, у поезіях чи музичних текстах українці сміються над ворогом, висловлюють свій гнів чи свідчать про всенародну єдність. Так окреслюються, а по тому швидко множаться в різний спосіб образи-знаки опору, героїзму, нескореності: котик з Бородянки, півник, шафка, паляниця, насіння соняшника, конотопська відьма, бавовна та бавовнятко, пес Патрон, «русській военний корабль, іді...», «Доброго вечора, ми з України!», «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже!» – це лише деякі з упізнаних знаків культури протистояння.

Наукові заходи, конференції, форуми, які після 24 лютого 2022 року висвітлюють питання місця і ролі мистецтва для українського суспільства в екстремальних обставинах повномасштабного вторгнення, свідчать про вагоме значення «культурного фронту». Мистецтво, яке твориться тут і зараз, є своєрідним літописом війни, адже фіксує злочини ворога для історії, наступних поколінь, а також свідчить про сильну Україну, про наш цивілізаційний вибір. **Метою** цієї студії, яка бере до уваги актуальний мистецький матеріал, зокрема той, який здобув особливу популярність і масову прихильність українського суспільства на самих початках повномасштабної війни Росії проти України, є випрозорення деяких особливостей, ролі та окремих функцій сучасного мистецтва війни, насамперед мистецтва поетичного слова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підтримуючу, терапевтичну функцію виконують нині новітні замовляння ворога. Як-от вірш Людмили Горової «Сію тобі в очі, сію проти ночі...» («Враже»), який здобув масову популярність у виконанні музичного гурту «Angy Kreyda». На самих початках Великої війни текст звучав суголосно загальноукраїнському гніву, озвучив у найболучішу мить суспільну потребу відплати ворогу. У соцмережах серед українських користувачів твір

поширився миттєво, його популярність не згасає. Слова «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» вже стали частиною масової культури. Суспільна необхідність у подібному зцілюючому замовлянні спричинила спонтанну появу і своєрідного психологічно підтримуючого «мерчу»: поезія Людмили Горової лягла в основу волонтерського календаря, текст уже здобувся на власні стилізації, а також варіації-гасла на кшталт «Буде тобі, враже, як Залужний скаже!». Загальноупізнані слова «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» щедро використовують художники як підпис до авторських ілюстрацій – патріотичних зображень, послуговуються ним і виробники в оздобленні одягу.

З іншою силою звучало прокляття ворогу, що його проговорила-виспівала ще у 2019 році у «Колисковій для ворога» Анастасія Шевченко (Стасік), а слова «Ти ж хотів землі цієї, тож тепер змішайся з нею» не лише утвердилися як популярний слоган, а й здобулися на нову рецепцію.

Вага слів, які відбивають загальнонаціональну силу злості, гніву, потребу справедливої відплати окупанту, виростає на прозорій, народнопоетичній символіці, відкритій образності, а також на універсальній символіці протистояння добра і зла. Сучасні замовляння та колискові для ворога кардинально поляризують українське і російське в космогонічній системі протистояння базових всесвітніх сил, як, відповідно, світло – темряву, життя – смерть, добро – зло.

Це, зокрема, чітко проявлено у поезії Людмили Горової:

Сію тобі в очі, сію проти ночі.
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже.
 Скільки в святу землю впало зерен жита –
 Стільки разів буде тебе, враже, вбито.
 Скільки, враже, півень вночі кукуріка –
 Стільки днів у тебе доживати віка.
 Богові – Боже. Ворогу – вороже.
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже.
 Скільки зробиш, враже, кроків по Україні –
 Стільки твого ляже роду в домовині.
 Стане на півсвіту чорного пристріту,
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже.
 Писанку розпишу, люльку заколишу,
 Матір твою, враже, без дітей залишу,
 Батька твого, враже, смертю заспокою,
 Жінку твою, враже, висушу ганьбою.
 Богові – Боже. Ворогу – вороже
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже [2].

У фразі, яка поляризує добро та зло: «Бого ві – Боже / ворогу – вороже», ворог-росіянин займає чітко протилежну Богові сторону. Ворогу належить лише смерть, фізичне зникнення. Як і всьому його роду.

Вітаїстична образність маркує світлий бік, а життєствердна сторона проявлена у жіночому

«дереві роду»: постатях української жінки, матері, дружини, доньки, дівчини, дитини. У ритуальній дії їхня сила наповнена семантикою «живої» образності: «зерен жита», «писанки», дитячої «люльки».

Відьма зокрема у творі Людмили Горової ні в який спосіб не пов'язана із тінню, із темною стороною лихих сил, із «відьмою» як руйнівницею, що прагне заподіяти шкоди заради самої шкоди – з образом, закоріненим у низьку народну демонологію. Володимир Гнатюк у своїх етнографічних дослідженнях народної міфології на самих початках ХХ століття спостерігає причини переслідування народом відьом і чарівників як «істот з надлюдською силою» [7, с. 229], котрі передусім «могли шкодити добробуту», та підкреслює, що «Се переконане опирало ся на вірі в реальну силу чарів, як і у всяку иншу силу, що могла викликати реальні наслідки. Така віра удержувала ся між народом постійно...» [8, с. 5]. Різниця між ustalеним у народній традиції поглядом на відьму як служницю темних сил та образом, який підтримано українським суспільством у час війни ХХІ століття – кардинальна. Зокрема, у поезії Людмили Горової відьма пов'язана із життєверним, світлим жіночим началом, із образами захисниці, а також матері, яка прагне вберегти дітей від загибелі, чи беззбройної дівчини, яка шукає сили, аби оборонитися від згвалтування.

Відьма у тексті «Враже» втілює жінку-захисницю, яка закликає та збирає на дієву боротьбу сили жіночого роду, могутність предків свого народу, духовні світлі сили української землі.

Загублені життя усіх невинно вбитих росіянами українців вимагають справедливого покарання злочинців. У замовлянні Людмили Горової така швидка кара виливається у «символічну» (практичну) здатність жінки не лише проклясти вбивцю, а приректи його на страждання, від яких спокою немає навіть після смерті. Смерть для ворога вготована страшна, та й після неї ката чекає не звільнення, а перехід у вічне страждання. Ритміка повторів, множинності ритуальної дії утворює вираз, «замикає» і стверджує, зміцнює результат. Замовляння стоїть на прадавній вірі у силу слова, слова як реального вчинку.

Варто зауважити, що в нинішній культурі українського спротиву актуалізується героїка української народної казки – як архаїчно-древня, закорінена у дохристиянські часи, так і водночас живлена християнським світовідчуттям. Архетипна ж символіка давньоукраїнської казки, загадки, замовляння, коліскової нині відсилає нас у часи, коли території прапрадавньої України так само боронилися від диких ворожих вторгнень.

Потреба захиститися замовляннями ворога від дикунських злодіянь Росії повертає нас до

первісних духовних практик наших пращурів, які намагалися віднайти «символічні» способи захисту від руйнівних сил, на які не могли впливати прямо. Хіба нинішні поетичні практики замовлянь не відбивають у собі ті «стання людства», подібні до праісторичних, що їх окреслив К.-Г. Юнг, як такі, що тисячоліття тому були спрямовані на зміцнення та захист свідомості, психіки? «Цій меті служили обряди, “representations collectives”, догми: вони були дамбами і мурами, спорудженими супроти небезпек несвідомого, “perils of the soul”. Тому примітивний ритуал складається з вигнання духів, звільнення від чар, запобігання недобрим знаменням, викуплення, очищення і аналогічного, тобто магічного, впливу задля корисного перебігу подій» [1, с. 36].

Замовляння ворога, подібні у своїй простоті, прозорості до первісних колективних символічних обрядів, нині виконують базову функцію психологічного і психічного захисту, терапії [2].

У своєму виступі на Львівському книжковому форумі (жовтень, 2022) про «Мову війни» український культуролог, письменник, науковець та воїн ЗСУ Олександр Михед зауважив: «Мова війни – це потік мовлення, у якому говорить травма. Травма не може мовчати. Мова війни – це про повернення до найпростіших засобів комунікації» [3]. Мова мистецтва так само виконує нині базові, часом дуже практичні функції.

«Зазвичай я не пишу так просто» сказала у своєму виступі на інтернет-форумі «Музи не мовчать!» [4] Наталка Маринчак, коментуючи свій твір «Коліскова ворогові». Цей твір, написаний у березні 2022 р., серед поезій Наталки Маринчак зайняв окрему нішу. Творчості поетки характерна яскрава індивідуальність, густа змістовна образність, розкішна глибока символіка, яка постає великою мірою на особистісному досвіді. «Коліскова ворогові» стала винятком, інтуїтивно народженим текстом у мить, коли душа потребувала говорити прадавньою генетичною мовою простих символів-кодів:

Вороже вороже закривай очки
 вороже вороже не доживи ночки
 вороже вороже хай матір чекає
 вороже вороже і правди не знає
 баю бай баю бай
 баю бай баю бай
 баю бай баю бай
 баю баю баю бай
 вороже вороже засинай навечно
 вороже вороже тебе смерть кличе
 кличе ой кличе кличе та й гукає
 вороже вороже там смерть чекає
 баю бай баю бай

баю бай баю бай
 баю бай баю бай
 баю баю баю бай
 чекала чекала та й дочекалась
 ворожа доріженька та й обірвалась [4].

Володимир Антонович у дослідженні юридично задокументованих судових свідчень про чари в Україні XVIII–XIX століть зауважував: «Загалом смертоносну силу приписувано прокляттям, особливо коли його повторювано уперто і часто» [5, с. 78]. Циклічність, повторення слів, фраз, зокрема дієслів наказового способу «закривай *очки*», «не доживи», «засинай *навічно*» в цьому творі свідчать, що із «колискової» це творче слово переросло у спрямоване на реальну дію, на фактичний результат прокляття. Слова-замикання, якими завершено текст і які у замовлянні традиційно носять найважливіший смисл, – це слова-дія, остаточний підсумок, звершена подія: «ворожа доріженька та й обірвалась».

Творчість Наталки Маринчак – це тонка, глибинна своєю образністю, ніжна та водночас сильна, довірлива, прониклива поезія. Ліричність, мелодійна ритміка її творів дозволяє проговорювати їх як саундпоезії, виконувати під музичний супровід. Наповнена лагідними, ніжними пестливими словами, словами любові, м'якими інтонаціями творчість цієї поетки презентує оригінальне явище авторських замовлянь, колискових XXI століття. Після 24 лютого 2022 року ця творчість, як і серця мільйонів українців, пронизано гострим болем, але водночас силою і стійкістю:

...
 наші вишивки
 наче насічки червоні на білому тілі
 наче рани посічені склом
 уламками залізнички
 шматками бетону
 ось тут бачиш пташечка є
 червона
 це мені прилетіло
 і пам'ятає про це моя прабабця
 ось тут чорна риска
 довга така боріздка
 чорного опіку чорної посівної
 чорної туги моєї прапращурки

за мою тугу
 а отут каже моє коріння
 над червоним посіченим
 над чорним обпеченим
 як над тілом понівеченим і вбитим
 висадимо найкращі
 найболючіші квіти
 і я опираюсь недовго
 беру до рук нитку і голку
 і вишиваю

ось земля моя
 ось довга моя дорога
 ось пагорб у квітах
 ось вода якої треба було не згубити
 ось талий сніг який ми пили
 ось вогонь який дав нам жити
 ось кров моя
 долилась до старого світу
 ось тіло моє
 схилилось

Господи
 я буду й надалі
 вишивати
 всі болі мого народу
 проживати
 на цю нитку ми всі нанизані
 ось слід червоний моєї нескореності
 ось слід чорний моєї сили
 і всі мої переможні квіти
 що зможуть і землю і серце вкрити
 ніжними пелюстками
 тонкими пагонами гнучкими стеблами
 прозорими покривалами
 міцними ребрами
 (6 квітня 2022) [9].

За день до поезії «...наші вишивки наче насічки червоні на білому тілі» на фейсбук-сторінці Наталки Маринчак з'явився її твір 2020 року, присвячений жінкам роду. Розмова, звертання до них були потребою знову проговорити написане раніше. Рід постає опорою, жінки творять коло захисту, сховку, турботи. Пам'ять поколінь, родини, досвідів, прожитих раніше виструнчується у неперервний, суцільний зв'язок життя, який предметно є з тобою тут і зараз, який не зникав ніколи.

У поезії «...наші вишивки наче насічки червоні на білому тілі» неперервність життя – і в тонкій, болючій «нитці», яка пов'язує людину сьогоднішню зі світом, це також зв'язок людина-природа, людина-рід, народ, людина – її тіло, людина – її культура як генетичний код вишивки у крові. Це повторюваність горя у попередніх досвідах, повторюваність травми, яка звучить одним болем одного тіла у різних людях: я – це і моя прабабця, прапращурка. У попередніх досвідах – досвід нинішній, і навспак. Глибинна метафорика поезій Наталки Маринчак співмірна з кодом, генетичною мовою, записом культурної пам'яті, захованій у нашому ДНК. У візерунку цієї живої вишивки слів, вишивки з крові, болю, пам'яті досвідів, горя й любові, сучасне існує поряд з живими пращурами. Попередні покоління не минулі, вони реально присутні, надають живу силу тут і зараз: «ось кров моя долилась до старого світу», «на цю нитку ми всі нанизані».

У поезій Наталки Маринчак утверджено багатомірний гармонійний зв'язок людини зі світом. Це ключ до розуміння її творів: поезії розкривають нерозривний зв'язок людини, зрощення, закоріненість, злиття як з живою природою, так і світом, твореним людиною. Як-от у поезії «наші вишивки...» вишивка – ідентифікатор українського народу, культури, символічно зрощена з тілом і навколишнім живим світом. У цій єдності Україна-я-світ загалом пульсує творчість Наталки Маринчак.

«Пишу колискові ворогу, не одну уже склала <...> Присипаймо воріженьків. Ця магія – вона звільняє від внутрішньої руйнуючої сили: відправила зло до зла і сидиш хороша» [6] – в одному зі своїх інтерв'ю говорить про свої «колискові ворогу» Наталка Маринчак.

У поезії-замовлянні «мої будинки й мої слобожанські хати...» слова любові, поваги до своєї землі, турботи до рідного світу (адже «Ми націлені на перемогу більше, ніж на шкоду ворогу» [6]) у природний спосіб перетікають у слова, які виштовхують ворога з трепетно дорогої, тендітної та вразливої землі, виштовхують ворога-вбивцю.

...

мої будинки й мої слобожанські хати
в цій війні оголюють свої хребти
дістають із глибин своїх ребра
стоять і похитуються від вітру неначе стебла
кожен дім мій кожна хата моя
в кожній сходила і лягала зоря
кожен камінчик і кожна моя порошок
я їх заговорюю ніби це хвора дитинка
ось дивись уночі над тобою зійшли зорі
вітер вимітає з усіх майданів і площ горе
місяць осяє все своїм світлом
смуга загоїться й стане знов злітна
слухай вдень кожен шелест і як росте збіжжя
слухай як трава обирає напрямом на роздо-
ріжжі

слухай птахів слухай як всесвіт співає
тільки ти можеш чути це інші про це не зна-
ють <...>.

Потужні архетипи формують художню тканину цього поетичного твору. Жива природа і жива частка її – людина, облаштований теплий світ дому так само живий. Ці космоси перетікають один в інший, витворюючи потрійні метаморфози. Персоніфікується, стає живим космосом дім, він має зболене тіло, кістки, має власні космічні світила, а камінчики зруйнованого дому потребують захисту і піклування, тож їх огорнуто турботою авторки, наче хворих дітей. Це заспокійливе замовляння спершу заколисує, загоює, зцілює поруйнований, вражений світ. І кожна часточка цього світу знає ким її вражено, знає хто її «враже»:

<...>

кожен камінчик і кожен хребет і кожне реберце
кісткою в горлі ворогу відіб'ється
кісткою в горлі гірким полином сухою землею
навіть вона не захоче щоб ворог мішався з нею
навіть земля не прийматиме ваше тління
згине кожного хто ступив на неї насіння
згине розвіється розітрється розмажеться
страшною бувальщиною-казкою розкажеться
нічними жахами темними вікнами нічними
примарами

смерть являтиметься і на землі і попід хмарами
смерть приходиме пастися й їсти
ворог не знатиме чи лягти чи сісти
хоч сиди хоч біжи хоч лети хоч лежи
для смерті немає межі
кожна сльозинка моєї землі моєї дитинки
цвяхом лягатиме ворогу в домовинку
обухом по голові страшними ранами
хрипами гортанними
зникни з моєї землі згинь з неї вийди
не знай нічого в житті своїм окрім біди
не знай нікого в своїм житті окрім зради
не знай навіть легкої смерті й чого заради
вона станеться вона відбудеться і прийде
хай все життя твоє крізь око вийме
крізь око що не вміло красу зобачити
страчай їх всіх жодного не жаль страчай
страчай за мої сльози мої будинки й мої хати
страчай повільно вони не гідні легко з землі іти
(22 квітня 2022) [9].

Зболене, лагідне замовляння-зцілення перетікає у прокляття. Потужні фольклорні образи поезії «мої будинки й мої слобожанські хати...» транслюють усвідомлене прокляття, мета якого – стерти, виштовхнути навіки звіра / ворога. Це замовляння наказове, закликає до конкретної дії: «зникни» «згинь», «вийди», «не знай нічого окрім біди», «зради» «не знай навіть легкої смерті й чого заради». Образ смерті так само антропоморфний, як інші образи живого навколишнього світу. Смерть так само діє, однак отримує дозвіл покарати ворога: «страчай повільно вони не гідні легко з землі іти». Ворога у творчості Наталки Маринчак розлюднено. Він сприймається як хвороба, як стихійне лихо, як чужорідне тіло навіть для землі, яка відштовхує його: «навіть земля не прийматиме ваше тління», «навіть вона не захоче щоб ворог мішався з нею». Важливо для міфопоетичної структури замовляння те, що дія спрямована не всередину, не транслює саморуйнівної ненависті. Дія спрямована на заперечення ворога, на знищення його, виштовхування як об'єкта, який несе тільки смерть.

Відомий харківський художник, скульптор, графік, майстер перформансу, ленд-арту Костянтин Зоркін у перші місяці після повномасштаб-

ного вторгнення, окрім інших мистецьких творів, які символічно-ритуально пропрацюють біль, гнів, створив «маску ганьби» для ворога. Як посвідчив сам майстер під час виступу на інтернет-форумі «Музи не мовчать!», цей образ бере свої початки з часів Середньовіччя: «маскою ганьби» карали злодіїв [4]. Для художника подібна робота стала вирішенням питання трансформації агресії в роботу, яка би з позиції переможця, не жертви, надавала би шаманської сили. Створена митцем «маска ганьби» дозволяє матеріалізувати гнів, біль, страждання у предметно-символічне покарання ворога. Маска замикає голову вбивці всередині себе навечно, вона ніколи не знімається. Залізна квітка проростає залізним корінням у горло ворогу, на потилицю націлена гігантська сколопендра, вуха ворога гризуть черепи тварин, очі видзьобують птахи. Світ рослин, комах, тварин навіть постмортально об'єднується зі світом людей у діях, спрямованих на знищення злочинця. Так само, як колискові, замовляння, ця мистецька робота вибудована на повторенні дії («заціклена»), замкнута. Залізна маска – ритуальний акт мистецтва, націлений на практичну дію. Процес покарання замкнутий і неперервно вічний. Цікаво те, що манекеном для цієї маски митець використав дерев'яне погруддя, голову, яка умовно повторює плакатний образ радянської «ідеальної» людини. В такий спосіб «маска ганьби» пов'язує покарання ворога за злочини ХХІ століття з потребою відплатити Росії за зло, заподіяне Україні у попередні епохи.

Для сучасної замовляльно-заклинальної ритуальної творчості, яка віддалена від первісних, базових захисних текстів тисячолітньою історією та сучасними авторськими досвідами, спонтанно-інтуїтивно властиві «формульна побудова» й ті ж структурні елементи, які характеризують архаїчні ритуальні тексти. Практично всі вони містять побажання та порівняння, звертання чи прохання (до сил природи, до вищої сили чи надприродної). Майже всі вони мають важливий прикінцевий елемент – завершуються словами-фразою «замикання» чи, як у випадку творів скульптури, візуальних текстів – образом «замикання».

Художник Максим Паленко, який у своїх роботах для зображення ворога часто використовує образи матеріально-тілесного низу, обценну лексику, створює подібну «маску ганьби» для

нинішнього президента Росії. В одній з його робіт голову злочинця вміщено у «маску» – залізний кавун, замкнутий на ланцюг та нашійник. У цій карикатурі ворога символічно покарано зокрема за розтерзану, скалічену Херсонщину. У численних роботах карикатуриста окупантам висловлено єдине побажання – побажання смерті. Символічною зброєю для знищення ката стають різні образи національної культури (писанка, вишивка). У роботі Максима Паленка, яку можна назвати «Не я б'ю, верба б'є» (17.04.22) [10] російський президент починає шлях крізь стрій українців, котрі уже на початку тої дороги до крові відшмагали злочинця вербовим гіллям, накресливши на спині літеру «Z». Лікувальний контагіозний обряд замовляння-биття «Вербової неділі» (на щастя, на здоров'я) тут переростає у смертельне покарання. Шпіцрутени-вербові гілки для імперського вбивці підсилюють карикатуру інтелектуальним натяком, культурно-історичною алюзією.

Висновки. Замовляльно-закликальні тексти сучасного мистецтва протистояння – терапевтичні, лікувальні – є відлунням первісних, базових ритуальних практик захисту психіки від руйнівного зла. Подібно до перших формульних структур замовлянь, сучасні спонтанні тексти, які з'явилися у граничних станах потрясіння й загрози, відрізняються простотою. Вибудовані на культурних архетипах, на фольклорній символіці сучасні замовляння, колискові, прокляття ворогу спрямовані, як і століття тому, на «магічну» (практичну) дію – знищення вбивці, ворога, ката. Новітні «захисні» тексти виростають на глибинній архаїчній вірі у дію слова, як і на впевненості у достеменній силі того, хто їх промовляє. Тож для українського суспільства вони набувають дієвого терапевтичного значення. За допомогою новітніх замовлянь українська людина може реагувати на зло не у гніві, саморуйнівній, деструктивній ненависті, а відсторонено: бачити ворога як стихію руйнування, хворобу, чуму, як сторонню силу, яку необхідно перемогти передусім заради того, аби вижити. Подібно до ритуально-практичних дій наших пращурів, які не домовлялися з чумою, а знищували, спалювали її, сучасні «колискові для ворога», «замовляння ворога» закликають чітко називати, протидіяти / руйнувати хворобу: виразку, чуму, що нею для всього світу стала путінська Росія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / переклала з нім. Катерина Котюк. Львів, 2018. 608 с.
2. Вірш «Враже» був написаний у «чорний» день як терапевтичний – Людмила Горова. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynnyu-marafon/virsh-vrazhe-bulo-napysanyu-uchornyyu-den-iyak-terapevtychnyy-liudmyla-horova>
3. Олександр Михед. Мова війни. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iq2acnFyKXU>

4. Науково-мистецький форум «Музи не мовчать!». Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 23.06.2022, День 3. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UIEBF_GKiFQ&t=11060s
5. Володимир Антонович. Чари на Україні / пер. В. Гнатюк. Львів : З друк. НТШ. 1905. 78 с.
6. Наталка Маринчак: «Як кожна порядна відьма, я маю бути в спокої». *Kyiv Daily*. 8 квітня, 2022. Інтерв'ю взяла Ганна Улюра. URL: <https://kyivdaily.com.ua/natalka-marynchak>
7. Володимир Гнатюк. Нарис української міфології. Львів, 2000. 263 с.
8. Володимир Гнатюк. Купанє й паленє відьм у Галичині. Бібліотечний фонд Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. 1902. 24 с.
9. Наталка Маринчак. URL: <https://uk-ua.facebook.com/vetra.smi/>
10. Maksym Palenko. URL: <https://www.facebook.com/max.palenko/>

REFERENCES

1. Yunh K.-H. (2018). *Arkhetypy i kolektivne nesvidome* (K. Kotyuk, Trans.) [The Archetypes and the Collective Unconscious] Lviv: Vydavnytstvo "Astroliabiia" P. 36.
2. Horova, L. (n.d.). *Virsh «Vrazhe» bulo napysano u «chornyi» den yak terapevtychnyi* [The poem "Enemy" was written on a rainy day as a therapeutic one]. Retrieved from: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/virsh-vrazhe-bulo-napysanyy-u-chornyy-den-iak-terapevtychnyy-liudmyla-horova>
3. Mykhed, O. (n.d.). *Mova viiny* [The language of war]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=iq2acnFyKXU>
4. *Naukovo-mystetskyi forum «Muzy ne movchat!»*. *Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy, 23.06.2022. Den 3* [Scientific and artistic forum "Muses are not silent!", Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, 23.06.2022. Day 3]. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=UIEBF_GKiFQ&t=11060s
5. Antonovych, V. (1905). *Chary na Ukraini* (V. Hnatiuk, Trans.) [Magic in Ukraine]. Lviv: Z druk. NTSH.
6. *Natalka Marynchak: «Iak kozhna poriadna vidma, ya maiu buty v spokoii»* (H. Uliura, Interviewer) [Natalka Marynchak: "Like every decent witch, I must be calm"] (2022, April 8). *Kyiv Daily*. Retrieved from: <https://kyivdaily.com.ua/natalka-marynchak>
7. Volodymyr Hnatiuk. (2000). *Narys ukrayinskoyi mifolohiyi*. Lviv, 263 p.
8. Volodymyr Hnatiuk. (1902). *Kupanye i palenye vidm u Halychyni*. [Archive library fund of the Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine]. 24 p.
9. Natalka Marynchak. Retrieved from: <https://uk-ua.facebook.com/vetra.smi/>
10. Maksym Palenko. Retrieved from: <https://www.facebook.com/max.palenko/>